

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кощинець О.Ю., Радухівська Л.Л.

Стаття присвячена психологічній характеристиці судової діяльності. Дається аналіз чинникам, які здійснюють на неї психологічний вплив.

Ключові слова: суддя, діяльність, характеристика, психологія, чинники, вплив.

Будь яка діяльність багата і складна за змістом, формою і здійсненням. Слід зазначити, що у науковій, як вітчизняній, так і зарубіжній літературі приділялась і продовжує приділятися пильна увага проблемам психології судової діяльності. Зокрема, вони були предметом досліджень В. Е. Коновалової, Ю. В. Шепітька, Д. О. Александрова, В. Г. Андросюка, Л. І. Казміренко, А. М. Столяренка, Т. Б. Чеджемова, І. Д. Мариновської, С. Н. Тихомирова, М. І. Єнікеєва, Ю. В. Чуфаровського, В. Л. Цветкова, Л. М. Москвич, В. І. Ярошенка, М. Ф. Будянського, А. М. Бандурки, С. П. Бочарової, Є.В. Землянської тощо.

Проблема психології судової діяльності є малодослідженою, що і зумовило написання даної статті, основною метою якої є з'ясування психологічних особливостей судової діяльності.

Перш ніж приступити до психологічної характеристики судової діяльності необхідно з'ясувати, що розуміють під поняттям діяльність.

М. І. Єнікеєв, під діяльністю розуміє форму активної взаємодії людини з навколишнім середовищем, яка здійснюється на основі її пізнання і спрямована на її перетворення для задоволення потреб людини [3; 32].

Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко поняття діяльності більш доповнюють. Автори вважають, що діяльність – вища, притаманна лише людині форма активності, у процесі якої досягається усвідомлена мета, пов'язана з задоволенням певної потреби та детермінована відповідним мотивом (сукупністю мотивів) [14; 30].

В психологічному аспекті судова діяльність є роботою дослідника, яка проводиться за законами пізнання. Психологія будь-якого дослідження передбачає розкриття таємниці пізнання невідомого. Розкриття таємниці в судовій діяльності спрямоване на встановлення істини при розгляді судових справ, вирішення соціального конфлікту [13; 76].

Судова діяльність як процес реалізації правосуддя по кримінальних справах наповнена глибоким психологічним змістом. Це обумовлено тим, що, з одного боку, діють основоположні принципи судочинства, а з іншої – впливає обстановка в залі судового засідання, сама процедура дослідження доказів і виголошення вироку (тактика допиту свідків, вивчення речових доказів, матеріалів додаткової або повторної експертизи, судові дебати і ін.)[10; 247].

Загальними правилами судового розгляду є: безпосередність, усність, безперервність і змагальний характер розгляду в суді, рівність прав учасників і головна роль головуєчого в суді [7; 265].

Завдання суду, його особливе положення в кримінальному процесі визначають і особливі процесуальні умови його діяльності. В свою чергу процесуальні умови судового розгляду породжують своєрідні психологічні особливості, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на порядок встановлення істини [11; с.6].

В.О.Коновалова В.Ю Шепітько вважають, що психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з такими обставинами: 1) чітким порядком розгляду справ у суді (точна правова регламентація процедури); 2) стадійністю здійснення діяльності (процес проходить декілька точно визначених етапів); 3) активністю різних учасників процесу (прокурора, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача та ін.);4) зовнішніми умовами, в яких здійснюється правосуддя (зал судового засідання, технічне оснащення процесу, наявність атрибутики тощо)[5; 312-313].

Діяльність учасників судочинства детально регламентується законом, що встановлює певну процесуальну форму (структуру судового процесу, його стадій, порядку проведення процесуальних дій). Процесуальна форма є гарантією захисту прав і законних інтересів особи [5; 313].

Н.А.Чечіна під процесуальною формою розуміє, сукупність встановлених або санкціонованих законом правил, які регламентують порядок здійснення правосуддя, порядок діяльності кожної особи, що бере участь в процесі [12; 24].

Слід погодитись з думкою Н.А. Чечіни, що діяльність суду в строгій відповідності з нормами процесуального права сприяє правильному розгляду справи, встановленню об'єктивної істини у справі і прийнятті законних, і обґрунтованих рішень [12; 25].

В.Е. Коновалова наголошує на тому, що психологічна специфіка судової роботи визначається певними чинниками, які вимагають дослідження. До таких чинників відносяться: 1) детальна

правова регламентація основних форм діяльності; 2) наявність владних повноважень і підвищена відповідальність за прийняті рішення, їх важливість і суспільне значення; 3) дефіцит часу; 4) протидія зацікавлених осіб; 5) різноманіття і творчий характер вирішених розумових (логічних і психологічних) завдань; 6) виховний вплив здійсненої діяльності [6; 103-104].

В. Ю. Шепітько до системи психологічних характеристик судової діяльності відносить також такі чинники, як комунікабельність і наявність негативних емоцій, але на відміну від В. Е. Коновалової не виділяє таких чинників як: 4) протидія зацікавлених осіб; 6) виховний вплив здійсненої діяльності [13; 76].

Щоб зрозуміти як перераховані чинники впливають на судову діяльність їх необхідно більш детально охарактеризувати.

Детальна правова регламентація - це психологічна характеристика діяльності, сутністю якої є чітке регулювання такої діяльності, піднесене до норми закону. Судова діяльність виконується відповідно до закону, за чітко визначеною процедурою [13; 77].

Звичайно, з цього не випливає, що її суб'єкт обмежений у своїх волевиявленнях щодо вибору методів і засобів досягнення мети, раціональної організації діяльності, тощо [14; 173].

Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко характеризуючи психологічні особливості юридичної діяльності під наявністю владних повноважень, розуміють права та обов'язки особи застосовувати владу від імені закону. Психологічний стан підвищеної відповідальності, поряд із необхідністю винесення обґрунтованих та виважених рішень, надає юридичній діяльності напруженого характеру і може призвести до появи негативних тенденцій. Перша з них полягає в надмірному застосуванні владних повноважень, зловживанні службовим становищем, друга - в нерішучості, пов'язаній із сумнівами, побоюваннями щодо можливої відповідальності [14; 173].

Наділення владою (судовою владою) і можливість розпоряджатися нею відрізняють службові функції судді від функцій інших осіб (фізичних або юридичних) [13; 77].

Функціональні повноваження судді – це можливість вчиняти різні процесуальні дії та здійснювати організаційні заходи, спрямовані на забезпечення розгляду справи. Вид та міри функціональних повноважень судді визначаються функцією судової влади та встановлюються процесуальним законодавством [8; 85].

В юридичній літературі справедливо зазначається, що державно-владні повноваження надані судді не для задоволення своїх

особистих потреб, а для справедливого вирішення спору про право. Суддя не може використовувати надані йому статусом правові можливості виключно на свій суб'єктивний розсуд, залежно від особистого інтересу, може взагалі від них відмовлятися, якщо при цьому не відмовляється від посади судді, відповідного статусу носія судової влади [8; 86].

Слід зазначити, що наявність у судді владних повноважень впливають на здійснення його діяльності, але він не повинен виходити за межі процесуальної форми, яка забезпечує порядок здійснення правосуддя і забороняє на власний розсуд користуватись цими повноваженнями.

Ще одним з чинників, який входить до системи психологічних характеристик судової діяльності є час.

До психологічних характеристик він може належати тому, що саме час, який регулює ту чи іншу діяльність і визначає для неї суворий режим, психологічно впливає на людину, роблячи її працю більш напруженою. У цьому аспекті праця судді з урахуванням її інтелектуального характеру є одним із видів діяльності, що чітко обмежується часовими межами [5; 110].

Дефіцит часу охоплює три чинники: 1) кількість і характер злочинів, правопорушень, інших конфліктів, які мало піддаються заздалегідь встановлюваному обліку, звідси - нерівномірна кількість кримінальних та інших справ, що перебувають у провадженні судді в різні періоди; 2) правова регламентація термінів судової діяльності, яка обмежує дії судді і може викликати значні психологічні перевантаження; 3) особистісні якості судді, що належать до самоорганізації його діяльності.

Необхідною умовою здійснення будь-якої діяльності являється комунікабельність. А для судової діяльності її значення дуже велике, адже суддя найбільшу кількість інформації отримує під час судового допиту.

Специфіка комунікабельності судді дозволяє віднести її до психологічних якостей, що характеризують судову діяльність. Комунікабельності судді притаманний багатосторонній та винятковий характер [13; 78].

Високі вимоги до умінь і навичок професійного спілкування – в тому числі прогнозування можливих варіантів поведінки співбесідника, наявність індивідуальних «технік» спілкування, вміння «дистанціюватися від ситуації», «не вийти з ролі», хоч би яким складним не було завдання. У цих умовах психологічні вимоги до

особистості не тільки високі, але й неоднорідні, бо передбачають наявність у фахівця сукупності якостей, що рідко сполучаються в одній особі (швидкість реагування та аналітичний склад розуму, розвинена просторова уява та здібності до лінгвістики тощо). Звичайно, відсутність деяких із них може компенсуватися за рахунок індивідуального стилю діяльності, але не завжди і не повною мірою [14; 174].

Суддя спілкується з різними людьми (за своїми індивідуально-психологічними особливостями, віком, процесуальним положенням). Така розмаїтість спілкування створює значні труднощі і вимагає знання психології людини взагалі (рис характеру, типу темпераменту, вольових якостей, спрямованості особистості, схильності до емоційного впливу тощо).

В основі комунікабельності лежить уміння встановлювати психологічний (емоційний) контакт. Психологічний контакт як атмосфера спілкування, почуття взаємної прихильності є основою комунікабельності. Рівні контакту залежать від особистостей, які взаємодіють [13; 78].

Особливість комунікабельності судді полягає в тому, що ця психологічна характеристика вимагає перевтілення. Доцільність перевтілення пояснюється важливістю встановлення психологічного контакту з усіма особами, що беруть участь у судочинстві, а також із необхідністю отримання важливої по справі інформації. Винятковий характер комунікабельності полягає у тому, що її метою є одержання інформації від заінтересованих осіб [13; 79].

Діяльність судді пов'язана з високою емоційною напругою і вимагає від нього вміння впливати на свою і чийсь емоційну сферу. Ряд психологічних закономірностей судового розгляду витікає з того, що в судовій діяльності, дякуючи гласності і змагальності, в більшій мірі, ніж при проведенні розслідування, проявляється дія загальних психологічних і соціально-психологічних явищ [15; 12].

Злочинні прояви викликають різко негативну оцінку суспільства. Насамперед аморальні, огидні дії осіб, які вчинили злочини, сам характер злочинного діяння, спосіб його вчинення не можуть не породжувати негативних емоцій у судді [5; 118].

Але суддя як професіонал не повинен зовні проявляти подібні відчуття. Він зобов'язаний, будучи внутрішньо емоційним, в своїй зовнішній поведінці при сприйнятті фактів, обставин залишатися безпристрасним. Уміння управляти своїми відчуттями вимагає від судді розвинених вольових якостей – витримки, холонокровності, самоорганізації [7; 270].

Таким чином, складність судової діяльності полягає в тому, що вона здійснюється на фоні негативного емоційного впливу.

Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко виділяють постійні і короткочасні чинники, які впливають на юридичну діяльність.

На нашу думку, вони є характерними і для судової діяльності, і мають певні свої психологічні особливості.

Постійно діючим чинником є також необхідність постійного самоконтролю при спілкуванні з людьми, що викликають негативні емоції.

Чинником, що діє короткочасно, є циклічний характер діяльності. Психологічна напруженість різко зростає (до максимуму) перед здійсненням вирішального завдання (з'являється тривога, неспокій), а після його завершення вона може зменшуватись.

Слід зазначити, що напруженість психіки залежить від досвіду роботи. Так, на її початку вона завжди висока, що пов'язане зі зміною динамічних стереотипів (сформованих під час навчання, роботи в іншій сфері тощо), незнанням специфіки роботи, острахом помилок, недостатністю ділових якостей [14; 175].

На нашу думку, позиція авторів є правильною. Вважаємо, що психологічна напруженість у судді який призначений на посаду вперше і здійснює свою діяльність буде більшою, ніж в судді з великим досвідом роботи.

З накопиченням досвіду виникає новий динамічний стереотип: на нові подразники формується відповідна система реакцій, що зберігає затрати нервової енергії й послаблює напруженість [14; 176].

М.Ф. Будіянський вважає, що відповідальність виконуваної роботи, ризик небажаних наслідків, вид людських страждань, численні труднощі і перешкоди роблять звичайним для судді стан напруги. При цьому в першу чергу страждає гальмовий процес, частіше виникає неупорядкована активність, емоційні спалахи, зриви, поспішність, необачність, вузькість. Уміння володіти собою в складній обстановці, розумово-вольова спрямованість допомагають знімати напругу, непохитно переносити труднощі [2; 9].

Негативні емоції в судовій діяльності обумовлені тим, що під час вирішення соціальних конфліктів відбувається вивчення різних проявів, що викликають негативну оцінку суспільства. Заслуховування розповідей про злочинні чи аморальні дії певних осіб, дані про способи вчинення та приховування злочинів не можуть пород-

жувати позитивних емоцій. Особливість діяльності судді - вплив на нього широкого спектру стресових чинників. Основні з них: 1) необхідність ухвалення відповідального рішення - суддя вирішує долі людей. При цьому він піддається емоційному тиску, перш ніж буде винесене всебічно виважене і об'єктивне рішення по справі; 2) значні фізичні і психічні навантаження через велику кількість розглядуваних справ; 3) аритмічність праці судді [8; 159].

Слід погодитись з думкою Ю. В. Шепітька, що тільки за допомогою створення психологічної установки про суспільну корисність своєї роботи; отримання власного задоволення, викликаного кожним конкретним випадком вирішення справи за суттю як підсумку інтелектуальної діяльності можна протидіяти негативним емоціям, які присутні у роботі суддів [13; 80].

Серед чинників, які виділяє В.О. Коновалова є і протидія зацікавлених сторін, що характерно для змагального процесу, і для судді, якому належить регулююча роль.

Така роль полягає у створенні ділової обстановки судового процесу, визначенні і регулюванні спілкувань, усуненні різко конфліктних відносин, зниженні надмірного емоційного збудження учасників [13; 40].

Для виконання своєї регулюючої ролі суддя повинен володіти такими якостями, як самоконтроль, емоційна стриманість, уміння зберігати спокій в напружених ситуаціях, вимогливість до форми поведінки і висловів осіб, що беруть участь, і в той же час проявляти терпимість, тактовність, здібність до релаксації, зниження надмірної емоційної схвилюваності окремих учасників засідання [1; 190].

Регуляція міжособистих стосунків в процесі судового розгляду кримінальної справи вимагає від судді не тільки професіоналізму, але і психологічної підготовленості і загальної культури спілкування. Суддя своєчасно, тактовно, але жорстко повинен реагувати на всі недопустимі на суді ситуації. Всі категоричні вимоги судді мають бути процесуально обґрунтованими.

Судове засідання на стадії судового слідства повинне відповідати процесуальним і судово-ритуальним вимогам. Проте слід пам'ятати, що надмірно строга обстановка суду може викликати зайву психічну напруженість окремих його учасників, загальмованість їх психічної діяльності, понизити їх інтелектуальні можливості [4; 263].

На нашу думку до системи чинників, які здійснюють психологічний вплив на роботу суддів слід віднести і гласність судового розгляду.

М. І. Єнікєєв зазначає, що реалізуючи принцип гласності, усності і безпосередності, суд здійснює складну соціально-комунікативну діяльність, регулює психічні стани і поведінку учасників судового процесу [4; 259].

Гласність суду сприяє покращенню діяльності суду, зміцнює його зв'язки з населенням, надає йому інформацію про те, як судова влада забезпечує право на судовий захист, яка якість правосуддя, ставить діяльність судової влади під етичний контроль громадської думки, сприяє дотриманню прав сторін, підвищує переконливість судових рішень, а в цілому забезпечує зміцнення довіри і поваги до суду [9; 587].

Незважаючи на те, що професійна діяльність судді чітко регламентована законом, у досвідчених суддів завжди присутній у роботі елемент творчості, оригінальності, неповторності.

В процесі розгляду кримінальних справ судді доводиться розглядати найрізноманітніші злочини, що торкаються багатьох сфер життя і вчинені різними людьми при різних обставинах.

Нерозуміння творчого характеру судової діяльності, відсутність у суддів прагнення самостійно і глибоко розібратися в обставинах справи породжує байдужість і веде до грубого порушення принципів кримінального судочинства, до забуття вимог законності, незалежності суддів і необхідності вирішення справи на основі внутрішнього переконання, яке ґрунтується на безпосередньо досліджених доказах [11; 30].

Таким чином, судова діяльність в психологічному аспекті є складною, оскільки здійснюється на фоні негативного емоційного впливу.

На нашу думку до системи психологічних характеристик судової діяльності відносяться такі чинники як:

1) процесуальна форма; 2) детальна правова регламентація основних форм діяльності; 3) наявність владних повноважень і підвищена відповідальність за прийняті рішення, їх важливість і суспільне значення; 4) дефіцит часу; 5) комунікабельність; 6) наявність негативних емоцій; 7) протидія зацікавлених осіб; 8) гласність під час здійснення правосуддя; 9) різноманіття і творчий характер вирішених розумових (логічних і психологічних) завдань.

Література

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.

2. Будіянський М.Ф. Психологія судової діяльності: Навч. посібник // Одеськ. націон. у-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Фенікс, 2005. – 118 с.
3. Еникеев М.И. Основы судебной психологии: Общие вопросы. Психические процессы и состояния. Учеб. пособие. – М., 1982. – 184 с.
4. Еникеев М.И. Основы юридической психологии: Учебник для вузов. – М.: “Издательство ПРИОР”, 2001. – 416 с.
5. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім « Ін Юре », 2004. – 424 с.
6. Коновалова В.Е. Проблемы логики и психологии в следственной тактике. – К., 1970. – 185 с.
7. Мариновская И.Д., Тихомиров С.Н. Юридическая психология: Учеб. пособие. – М.: Дело, 2005. – 384 с.
8. Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: Монографія. – Х., 2004. – 224 с.
9. Организация деятельности судов : учебник / под общ. ред. В.М. Лебедева. – М.: Норма, 2007. – 624 с.
10. Цветков В. Л. Юридическая психология в схемах и комментариях. – М.: Издательство «ЩИТ-М», 2006. – 304 с.
11. Чеджемов Т.Б. Психологические особенности судебного следствия. – М., 1970. – 34 с.
12. Чечина Н.А. Норма права и судебное решение. Л., Изд-во Ленингрд. ун-та, 1961.-53с.
13. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності: Нав. посібник. – Х.: Право, 2006. – 160с.
14. Юридична психологія: Підручник / За заг. Ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
15. Ярошенко В. І. Психологічні особливості судового слідства при розгляді кримінальних справ. – К.: Знання, 1997. – 23 с.

Статья посвящена психологической характеристике судебной деятельности. Дается анализ факторам, которые осуществляют на нее психологическое влияние.

Ключевые слова: *судья, деятельность, характеристика, психология, факторы, влияние.*

The article is devoted psychological description of judicial activity. An analysis is given factors which carry out psychological influence on it.

Keywords: *judge, activity, description, psychology, factors, influence.*